

УДК 290.09(215+1/8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.36>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ВИКРАДАННЯ ДІТЕЙ У МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Ківалова Т.С.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Бондарюк О.О.,
*асистент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Ківалова Т.С., Бондарюк О.О. Правове регулювання протидії викрадення дітей у міжнародному сімейному праві.

Зобов'язання держав, відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, здійснити негайне повернення дитини не завжди виконується ефективно з огляду на процесуальні дефекти Конвенції [1], що підтверджується практикою її застосування на міжнародному рівні. На основі аналізу ухвал Європейського суду з прав людини досліджуються деякі процесуальні прогалини Гаазької Конвенції 1980 р. [4] та пропонуються способи їх вирішення. На сьогоднішній день, в умовах війни, вирішення питання щодо викрадення дітей є нагальною необхідністю не лише в Україні, а в багатьох європейських країнах. З кожним роком статистика злочинів по викраденню дітей зростає в усіх країнах світу. Проблематика невиконання рішення іноземних судів країнами становить одну з найбільших проблем сьогодення. Для виконання зобов'язань, що покладаються Конвенцією 1980 року, держави зобов'язані створити компетентні органи та ухвалити відповідне нормам Конвенції законодавство. Актуалізація прав дитини в сучасному світі стає одним із ключових завдань кожної країни. Застосування міжнародних документів, що регулюють процесуальні питання транскордонного викрадення дитини в країнах Європейського Союзу, як приклад для інших країн. Регулювання ситуації, що спровокувала міжнародне викрадення дітей також нормами міжнародного процесуального права як додатковий комплекс заходів, спрямований на найшвидше повернення дитини до її звичайного життя, спрощена та скорочена процедура отримання status quo. У світі склалася виключна думка, що за відсутності злочинів, пов'язаних з викраденням чи торгівлею дітьми, відносини щодо повернення дітей мають регулюватися лише на міжнародному рівні шляхом укладення міжнародних договорів.

Ключові слова: Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, повернення дитини, виконання рішення суду [1], Європейський суд з прав людини.

Kivalova T.S., Bondaryuk O.O. Legal regulation of combating child abduction in international family law.

The obligation of states in accordance with the Convention on the Civil and Legal Aspects of International Child Abduction to carry out the immediate return of the child is not always effectively implemented due to the procedural defects of the Convention [1], which is confirmed by the practice of its application at the international level. Based on the analysis of the rulings of the European Court of Human Rights, some procedural gaps of the Hague Convention of 1980 [4] are investigated and ways to solve them are proposed. Today, in the conditions of war, solving the issue of child abduction is an urgent necessity not only in Ukraine, but in many European countries. Every year, the statistics of child abduction crimes are increasing in all countries of the world. The issue of non-implementation of foreign court decisions by countries is one of the biggest problems today. In order to fulfill the obligations imposed by the Convention of 1980, the states are obliged to create competent bodies and adopt legislation corresponding to the norms of the Convention. Actualization of children's rights in the

modern world is becoming one of the key tasks of every country. Application of international documents regulating procedural issues of cross-border child abduction in the countries of the European Union as an example for other countries. Regulation of the situation that provoked the international abduction of children also by the norms of international procedural law as an additional set of measures aimed at the fastest return of the child to his usual life, a simplified and shortened procedure for obtaining the status quo. There is an exclusive opinion in the world that in the absence of crimes related to the abduction or trafficking of children, relations regarding the return of children should be regulated only at the international level by concluding international treaties.

Key words: Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, return of the child, the execution of court decision, European court of Human Rights.

Постановка проблеми. У світі проблема права і свободи людини і громадянина зайняла одне з провідних місць у міжнародних відносинах. У багатьох міжнародних договорах держави визнають, що повага права і свободи людини є головним чинником миру, справедливості та благополуччя, необхідних для забезпечення розвитку міжнародного права та співробітництва між усіма державами. Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані. Тут слід зазначити, що, незважаючи на те, що дитина має ті ж права, що й доросла, внаслідок свого неповного фізичного та розумового розвитку, вона має бути забезпечена особливими правами.

До того ж сьогодні питання про права дитини стає все більш актуальним. Нині ускладнилося становище дітей. У всьому світі діти живуть у особливо важких умовах. Незаконна торгівля, контрабандний провіз, викрадення, економічна та сексуальна експлуатація, а також проблеми в галузі біоетики та зловживання, експлуатація та комерційне використання їх здоров'я є повсякденною реальністю, що оточує дітей у всіх регіонах світу. У всьому світі мільйони дітей зайняті працею, яка перешкоджає їх освіті та розвитку, а також позбавляє їх коштів для існування в майбутньому; багато хто з них залучені до найгірших форм дитячої праці, які завдають незворотної фізичної чи психологічної шкоди, або навіть загрожують їхньому життю. Торгівля дітьми та їх органами та тканинами, сексуальна експлуатація дітей – ось далеко неповний список проблем, з якими діти стикаються у сучасному світі. Така ситуація є нетерпимим порушенням прав кожної дитини.

Метою даної статті є міжнародно-правовий захист прав дітей.

Стан опрацювання. Дослідження цієї теми як надає можливість отримання поглибленого ставлення до становищі дітей, а й дозволяє глибше зрозуміти тенденції прогресивного розвитку та кодифікації міжнародно-правових норм, регулюючих відповідні правовідносини у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співтовариство має ставитись до прав людини глобально, на справедливій та рівній основі, з однаковим підходом та увагою. Права дитини є невід'ємною, складовою та неподільною частиною загальних прав людини. У сім'ях, у яких подружжя є громадянами різних країн, можуть виникати ситуації, коли батьки приймають рішення жити окремо, внаслідок чого один із них відвозить дитину до іншої держави, як правило, свого громадянства. Ця ситуація є міжнародним викраденням дитини.

Кількість справ, пов'язаних із міжнародним викраденням дітей, зростає, на що звертається увага і на національному, і на міжнародному рівні.

Гаазька Конвенція містить матеріально-правові норми, спрямовані на захист прав дітей та батьків у ситуації міжнародного викрадення, у ній не відображено деяких процесуальних аспектів[4]. Після ратифікації Конвенції дані прогалини залишаються неврегульованими в національному законодавстві деяких держав.

Окремі процесуальні дефекти застосування Гаазької Конвенції [4] досліджено державними органами інших країн. Управління у справах дітей Державного департаменту США опублікувало у квітні 2019 року «Щорічний звіт про міжнародне викрадення дітей за 2018 рік» (далі – Звіт) Звіт містив відомості про ступінь дотримання положень Конвенції державами-респондентами, куди було викрадено дитину. Так, згідно з Звітом, влада Аргентинська Республіки не змогли належним чином застосувати положення Гаазької Конвенції, внаслідок чого 25 відсотків справ про викрадення не було розглянуто протягом понад 12 місяців. У Звіті зазначалося, що хоча аргентинські суди і наказували повернення дитини, проте влада не завжди виконувала рішення суду. У звіті написано, що аргентинське законодавство допускає апеляційні скарги з питань обґрунтованості рішення щодо повернення дитини, а також щодо порядку виконання такого рішення, що, безумовно, створює затримки у якнайшвидшому поверненні дитини. Статистика щодо Об'єднаних

Арабських Еміратів, представлена у Звіті, демонструвала, що 100 відсотків справ про повернення дитини не розглядалися близько 2 років та 7 місяців. Наголошено, що законодавством ОАЕ не врегульовано процедуру взаємодії органів, компетентних розглядати справи про міжнародне викрадення дітей. Щодо Королівства Бельгії у Звіті зазначено про наявні затримки з боку бельгійської влади у розгляді справ про міжнародне викрадення дитини. До кінця 2018 року дві справи, порушені раніше, так і не було вирішено, внаслідок чого загальний термін їх розгляду склав понад 12 місяців.

Процесуальні прогалини, не дозволені в самій Конвенції 1980 р. та державою під час її ратифікації, створюють проблеми, що перешкоджають ефективному протидії міжнародному викраденню дітей.

Комплекс міжнародних правових актів регулює різні правові наслідки, що виникають унаслідок ситуації міжнародного викрадення дитини.

Основним документом виступає Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, яка набула чинності для України 11.01.2006 [1]. В даний час більш ніж 100 держав є учасниками цієї Конвенції, що підтверджує прагнення міжнародного співтовариства протидіяти незаконному переміщенню чи утриманню дитини в іншій країні.

Ситуація міжнародного викрадення дітей також регулюється нормами міжнародного процесуального права. Так, Україна приєдналася до Конвенції про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів щодо захисту дітей, що регулює аспекти визнання та виконання судових рішень (далі – Гаазька Конвенція 1996 року) [4]. Дана Конвенція визначає право, що підлягає застосуванню щодо батьківської відповідальності, а також регулює порядок визнання та виконання заходів (судових та адміністративних), спрямованих на захист прав дитини при її незаконному переміщенні чи утриманні в іншій державі. Існують міжнародні правові акти загального характеру, що регулюють права людини, однак мають важливе значення для запобігання міжнародному викраденню дітей.

Звернемо увагу на Положення Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 (далі – Конвенція про права дитини) [5]. Вказана Конвенція безпосередньо не регулює аспекти міжнародного викрадення дітей. Водночас, Конвенція про права дитини покладає обов'язок на державні та приватні установи у своїх діях дотримуватись та забезпечувати найкращі інтереси дитини (п. 1 ст. 2). У справах про міжнародне викрадення дітей концепція «найкращих інтересів дитини» нерідко стає предметом розгляду та оцінки судових органів. У Пояснювальному звіті до Гаазької Конвенції, підготовленому Елізою Перес-Вера (далі – Пояснювальний звіт) зазначено, що Гаазька Конвенція не розкриває повною мірою категорію найкращих інтересів дитини [9]. Водночас сутність Конвенції полягає у захисті дітей з урахуванням їхніх справжніх інтересів, а також протидії концепції «дитина – власність батьків».

Конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі – Європейська Конвенція, ЄКПЛ) надає можливість для захисту прав у ситуації міжнародного викрадення дитини в рамках статті 8, яка гарантує право на повагу до сімейного життя [6, с. 134–148]. Органом, який розглядає справи цієї категорії, виступає Європейський суд з прав людини.

У державах Європейського Союзу діють міжнародні документи, що регулюють процесуальні питання транскордонного викрадення дитини. Таким є Регламент Ради Європейського Союзу 2201/2003 від 27 листопада 2003 року «Про юрисдикцію, визнання та приведення у виконання судових рішень у сімейних справах та справах про обов'язки батьків» (далі – Регламент Брюссель 2) [11]. 25 червня 2019 року Рада ЄС видала Регламент 2019/1111, який переглянув положення Регламенту 2003 року.

Як бачимо, широке коло норм міжнародних правових актів регулює матеріальні та процесуальні аспекти міжнародного викрадення дитини. Цими актами на державу також покладаються зобов'язання щодо вжиття негайних заходів для якнайшвидшого повернення викраденої дитини [7, с. 22–49].

Також, зауважено раніше, значна кількість держав є учасниками Гаазької Конвенції, однак її положення мали б декларативний характер, не визначаючи терміни повернення незаконно переміщену або утримувану дитину. З цією метою Конвенцією проголошено мету негайного повернення дитини до держави її постійного проживання (ст. 1). Для реалізації цієї мети Гаазька Конвенція покладає на держави обов'язок щодо використання найшвидших процедур, а також належних заходів для негайного повернення дитини. Зокрема, стаття 11 встановлює шеститижневий термін

для винесення рішення про повернення або відмову у поверненні дитини судовим чи адміністративним органом. Такий термін обчислюється з початку процедур, вкладених у повернення дитини. Відповідно до статті 12 Гаазької Конвенції, якщо з дня «викрадення» дитини минуло менше одного року, судові чи адміністративні органи держави «викрадення» зобов'язані негайно приписати повернення дитини. Абзацом другим статті 12 встановлено, що судовий чи адміністративний орган зобов'язаний наказати повернення дитини після закінчення року, тільки якщо не буде доведено, що дитина адаптувалася у новому середовищі.

Згідно з Конвенцією 1980 року, держава в особі судових або адміністративних органів не зобов'язана наказувати про повернення дитини у світлі наявності хоча б одного виключення, передбаченого статтею 13 або умов статті 20 Гаазької Конвенції[4].

Таким чином, перераховані вище заходи спрямовані на якнайшвидше відновлення status quo, тобто повернення дитини у звичну для неї обстановку, яка існувала до ситуації її незаконного переміщення або утримання. Вищезазначені заходи є розумними в ситуації міжнародного викрадення дитини і спрямовані на те, щоб звести до мінімуму наслідки перебування дитини в державі, яка не є місцем її постійного проживання. Такі стислі терміни також мають на меті скоротити час перебування дитини з батьком, який його викрав. Оскільки перебування поруч із ним може становити загрозу життю, і навіть фізичного та психічного здоров'я дитини. У разі неможливості забезпечення якнайшвидшого повернення дитини, настає ситуація, в якій вона адаптується до нової обстановки, і, отже, не здатна повернутися до країни, звідки вона була викрадена. Крім того, зважаючи на розрив контакту з другим батьком (як правило, на тривалий період), дитині важко возз'єднатися з нею. У цьому виявляється «шкідливі наслідки» переміщення або утримання дитини, згадані в преамбулі Гаазької Конвенції.

Для виконання зобов'язань, що покладаються Конвенцією 1980 року, держави зобов'язані створити компетентні органи та ухвалити відповідне нормам Конвенції законодавство.

Так, кожна держава має створити центральний орган, компетентний виконувати Конвенційні обов'язки (ст. 6). У пояснювальному звіті до Гаазької Конвенції наголошується: «було б помилкою заявляти про створення Конвенції 1980 року, яка протидіє випадкам міжнародного викрадення дітей без урахування важливої функції, яку виконують національні судові або адміністративні органи у питаннях захисту малолітніх» (п. 44). Конвенцією також створена «змішана система» взаємодії Центрального органу із судовими та адміністративними органами (наприклад, направлення Центральним органом доручення до поліції щодо виявлення місцезнаходження дитини; пп. 43, 47). Конвенцією встановлено порядок взаємодії центральних органів, зокрема, безпосередньо чи посередника (ст. 7).

Гаазька Конвенція наказує Центральним органам держав конкретні заходи, які необхідно вжити для захисту прав дитини та батька за ситуації міжнародного викрадення (ст. 7). Заходи, зазначені у ст. 7 також характеризуються як види сприяння [4]. Пропонуємо розмежувати ці заходи таким чином:

- що регулюють порядок взаємодії між державами (наприклад, п. d, e, та ст. 7);
- спрямовані виявлення дитини (п. а ст. 7);
- що забезпечують безпеку дитини у державі «викрадення» та при поверненні до держави постійного проживання (пп. b, h ст. 7);
- процедурні (пп. f, g ст. 7, ст. 25).

Гаазька Конвенція містить інші норми, що регулюють порядок взаємодії органів країн-учасниць для забезпечення негайного повернення дитини. Так, наприклад, органи запитуваної держави при з'ясуванні питання, чи було незаконне переміщення чи утримання дитини, безпосередньо досліджують законодавство, рішення судових та адміністративних органів держави постійного проживання, не вдаючись до особливих процедур визнання цих рішень (ст. 14). Судові чи адміністративні органи немає права вирішувати питання про опіку, до того часу, доки буде з'ясовано, що дитина не підлягає поверненню чи надійшла заяву про його повернення (ст. 15). Гаазька Конвенція також регулює порядок подання заяви про повернення незаконної переміщеної або утримуваної дитини (ст. 8, 24). Зауважимо, для документів, що подаються на підставі Гаазької Конвенції до органів держав-учасниць, не потрібно легалізації чи іншої подібної формальності (ст. 23), що суттєво прощає взаємодію держав.

Конвенцією 1980 року встановлено спрощений порядок взаємодії органів країн-учасниць, що задовольняє цілі негайного повернення дитини, і навіть спрямований на прискорення процедур

взаємодії органів різних держав. Крім того, положення Гаазької Конвенції має на меті скорочення терміну розгляду справи судовим органом шляхом чіткого визначення питань, що підлягають розгляду. Гаазька Конвенція містить суворо певні вимоги до заяви про повернення дитини, водночас надмірно не формалізуючи порядок зносин Центральних органів та обміну відповідними документами між ними. Як бачимо, положення Гаазької Конвенції дійсно дозволяють негайно повернути незаконно переміщену або утримувану в іншій державі дитину, а також скоротити час її перебування в ній.

Проте правозастосовна практика міжнародних та національних судових органів свідчить про те, що Гаазька Конвенція, незважаючи на Аналіз великої кількості справ Європейського суду з прав людини, дозволяє визначити деякі процесуальні дефекти Гаазької Конвенції.

Раніше нами було визначено міжнародні правові акти на рівні держав ЄС, які регулюють процесуальні питання сімейних відносин, зокрема ситуацію міжнародного викрадення дитини. Положення Регламенту від 25 червня 2019 року та Регламенту Брюссель 2 поширюються безпосередньо на держави-учасниці Європейського Союзу. Згідно з правозастосовною практикою ЄСПЛ [15], відсутні колізії між застосуванням Регламентів та Гаазької Конвенції (справа М.А. проти Австрії). Європейський суд зазначає, що у зносинах між органами держав ЄС Регламент підлягає безпосередньому застосуванню, оскільки документ ґрунтується на ідеї пріоритету найкращих інтересів дитини, закріпленої в Гаазькій Конвенції. Також громадяни країн ЄС мають право звертатися до судових органів з вимогою про повернення дитини. Крім того, ЄСПЛ зазначає, що положення Регламенту Брюссель 2 значно доповнюють положення Гаазької Конвенції та містять більш суворі порівняно з Конвенцією норми.

Проте чи можливе застосування Регламентів щодо держав, які не є членами ЄС, наприклад, щодо компетенції судів? Правозастосовна практика Європейського суду на даний момент не дала відповіді на це питання. У постанові Великої палати ЄСПЛ у справі Х проти Латвії [16] Європейським судом було досліджено положення Регламенту Брюссель 2 (з фактів справи випливає, що дитина була переміщена з Австралії, яка не є членом ЄС, до держави-учасниці ЄС – Латвії). Проте ЄСПЛ не зробив висновок щодо можливості його застосування до держави, що не є членом ЄС – суд повторно дав оцінку співвідношенню положень Регламенту та Гаазької Конвенції.

Відповідно до зазначеної конвенції, юрисдикцією мають органи держави місця звичайного проживання дитини (ст. 5). Якщо Центральний орган держави постійного проживання дитини визнає, що орган іншої держави здатний краще визначити найкращі дитини, він має право звернутися із запитом до цього органу, щоб той прийняв на себе юрисдикцію з відповідних питань (ст. 8). Документи, надіслані порядку Гаазької Конвенції 1996 р., вільні від легалізації чи інших формальностей (ст. 43). Таким чином, компетенцію судів між окремими державами ЄС визначено положеннями Гаазької Конвенції 1996 року.

Висновки. Захист дітей на міжнародному рівні від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення або утримання, встановлення процедур, що забезпечують їх швидке повернення до країни постійного проживання, а також захист їхніх прав на побачення з дітьми є цілями Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Конвенція) [1], до якої Україна приєдналася майже 20 років тому (Закон № 3303-4 від 11 січня 2006 року).

Отже, в ситуації міжнародного викрадення дитини досить гостро стоїть питання про те, чи вправа сама ЄС чи держава-учасниця визнати приєднання до Гаазької Конвенції держави-не члена ЄС. Спробу вирішення цієї проблеми було здійснено Судом ЄС, який визнав компетенцію у сфері МПП безпосередньо за Європейським Союзом.

Як наслідок, у світі склалася виключна думка, що за відсутності злочинів, пов'язаних з викраденням чи торгівлею дітьми, відносини щодо повернення дітей мають регулюватися лише на міжнародному рівні шляхом укладення міжнародних договорів.

Основні цінності Конвенції полягають насамперед у захисті дітей та їхніх прав, забезпеченні мінімізації негативних наслідків незаконного переміщення або утримання дітей та гарантуванні права всіх дітей на стабільне життєве середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_188.

2. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_118.
3. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, 30 вересня 1990 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_075.
4. Гаазька Конвенція. Електронний ресурс. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text.
5. Декларація прав дитини. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
6. Декларація прав дитини. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
7. Конвенція про права дитини 1989 р. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
8. Бортницька Л.В. Перспективи вдосконалення національного законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та дітьми, дитячої проституції і порнографії: порівняльно-правовий аналіз законопроектів. *Вісник Вищої ради юстиції*. – 2011. – № 1 (5). С. 134–148.
9. Гузь Л.Є. Захист прав та інтересів дітей (правовий аспект). Х.: Фактор, 2011. – 464 с.
10. Європейська Конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135.